

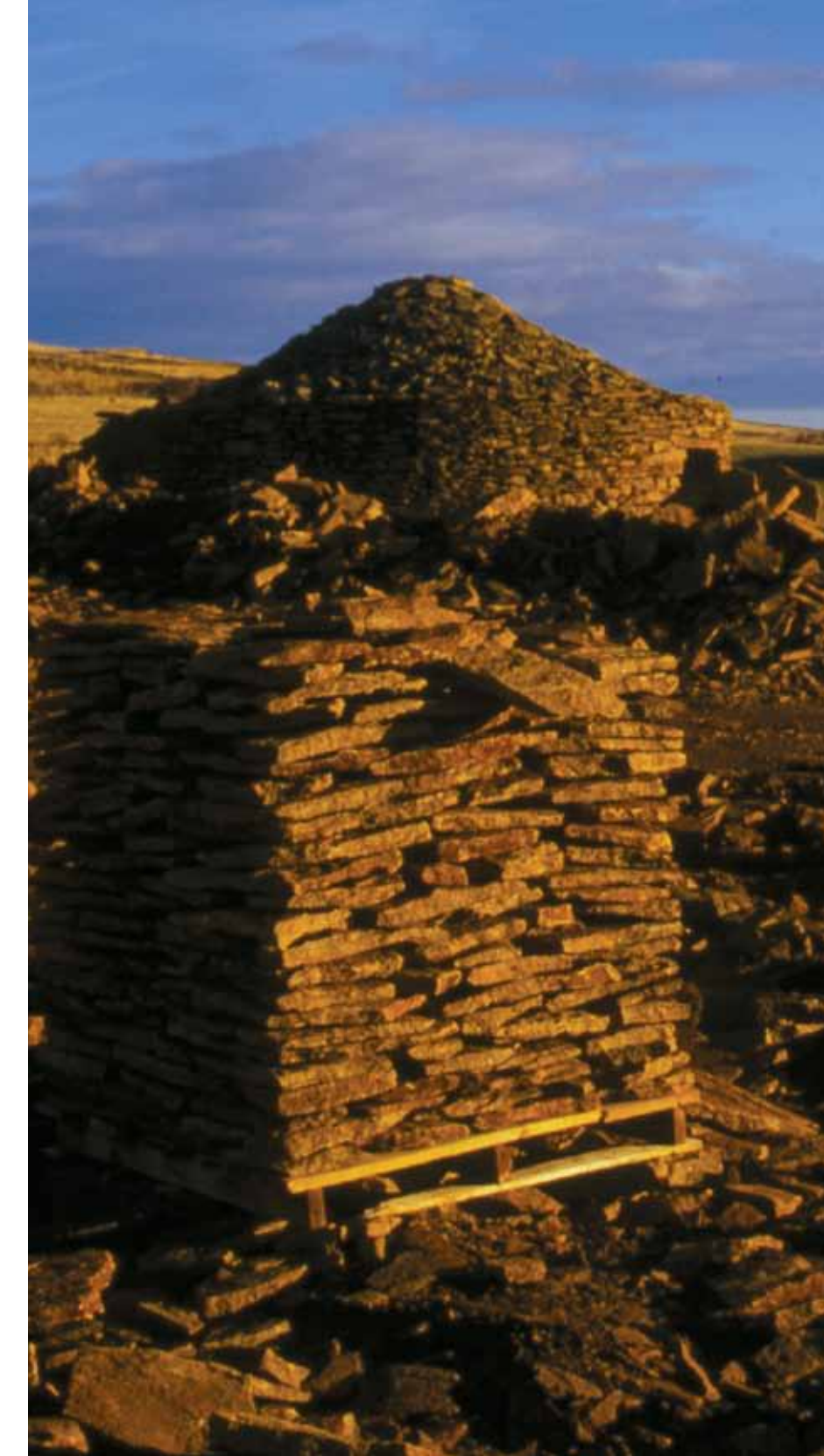
ELS ESPAIS

Tota pedra fa paret

Si el mirem en conjunt, el territori valencià és fonamentalment de secà i, sobretot, de muntanya. La meitat de les seues terres estan per damunt dels 500 metres sobre el nivell del mar, i, encara més, el 20 per cent ho estan per damunt dels 800! La concentració històrica de ciutats i població a la franja costanera i el desenvolupament de fenòmens com el turisme de platja han provocat sovint una imatge diferent del territori.

No obstant el seu oblit, secans i muntanya són escenaris claus on s'han desenvolupat trets culturals que solen ser més rellevants que coneguts. L'ús de la pedra en sec és sense dubte un d'aquests trets. En una tasca tan silenciosa com contundent, un inimaginable volum de terra i pedra s'ha anat removent i recol·locant, a la cerca d'un pam de terra per a plantar vinya, cereal, llegums o conreus arboris com els garrofers, els ametlers o les oliveres. Tot generant espais de conreu no massa grans, a vegades minúsculs —enlairats fent escales als vessants més difícils—, limitats per una complicada mecanització i sempre escassos de productivitat.

Una densa xarxa de camins —la majoria de ferradura— i assagadors estructuraven camps i pobles al llarg d'un territori ple de mallades, foies, barrancs, llomes, drecceres, pics, penyes, serres i serretes. Aquests i altres semblants formen el rovell de l'ou, la part principal del topònim valencians. Descriuen els paisatges predominants, paisatges difícils que han estat profundament transformats i aprofitats pels homes i les dones del secà i la muntanya valencians.

HABITAR

Quan vulgues ta casa obrar, per maig has de començar

L'habitatge a les muntanyes i el secà valencians presenta múltiples tipologies: cases-torre, masos, xicotetes cases camperoles, heretats, cases amb riurau, cases-cova, cases amb volta... però quasi totes tenen una característica comuna, el sistema compositiu clàssic del món agrari europeu, és a dir, diferents variacions del conjunt format per la vivenda i aquells elements necessaris per a l'aprofitament dels recursos que l'envolten, com corrals, pallers, aljubs, eres, safarejos i, fins i tot, capelles. Es tracta d'un habitatge amb una importància cabdal per a la subsistència econòmica dels seus habitants; dispers i aïllat, i també agrupat en denes, aldees, barris, pobles i, fins i tot, ciutats. Però hi ha altres muntanyes i altres secans no agraris, el de les colònies industrials com la Fàbrica Giner a Morella, els pisos obrers o les cases modernistes d'Alcoi i també el de l'oci i el descans, el dels balnearis, les cases d'esbargiment de la burgesia o les muntanyes plenes de xalets.

A la sala de conceptes es destaca una de les funcions fonamentals de la casa respecte a aquells que l'habiten: la protecció. És esta una funció de la vivenda que és ací on es mostra de forma més evident, tant per la climatologia extrema

com pels riscos que suposa l'aïllament. Gruixuts murs de pedra, masos quasi fortificats d'origen medieval protegits del fred vent del nord als vessants de les muntanyes o als peus de les valls, o reixes a les finestres, són alguns dels elements mostrats. Però també la protecció simbòlica de les creus en els murs del corrals, les urpes de voltor clavades a les portes que avisen els predadors que no són benvinguts...

Reciclar, reduir, reutilitzar o reparar són pràctiques que ara ens semblen imprescindibles en una societat que genera més residus dels que pot gestionar d'una manera sostenible i amb uns hàbits de consum basats en el fet d'adquirir, consumir i llançar productes. Estes pràctiques, ara conegudes com la Regla de les Tres Erres de l'Ecologia, són en realitat velles rutines emprades fins fa poques dècades, oblidades en temps de bonança econòmica i recuperades ara a causa d'un major grau de conscienciació ecològica i d'una situació econòmica menys afortunada. Estes pràctiques es mostren a la sala d'objectes: llibrells adobats, roba apedaçada, bucs de suro amb pedaços de cuir i llauna o sabó elaborat amb el greix sobrant de cuinar en són alguns exemples.

Camps nevats. Vilafranca. Francesc Jarque ▼

▼ Forestals. Paco Tortosa (Paleta D'Orces) ▲

TREBALLAR

El treball és la millor corbella per a segar el temps

La muntanya i el secà valencians han sigut tradicionalment una variada font de recursos naturals, dels quals els seus habitants s'han servit per a l'obtenció de productes amb què autoabastir-se o comerciar amb altres zones del territori. Amb tot, i a pesar de la seua diversitat, la veritat és que cap d'ells no és abundant, per la qual cosa s'han vist obligats a recórrer a la pluriactivitat per a poder sobreviure.

El carbó, la calç, l'algeps, la fusta, la recol·lecció de la mel, el treball de les fibres vegetals, la neu, l'agricultura o la ramaderia han estat algunes de les activitats sobre les quals s'ha estructurat l'economia de la zona. L'habitant d'aquest territori es veu doncs obligat a treballar en diferents àmbits, primer per a assegurar la seua supervivència, però també pel fet que l'escassa densitat de població —en especial en la muntanya— deixa escàs marge per a l'especialització.

La major part dels treballs realitzats en aquests àmbits tenien cabuda en el marc de la família i de la comunitat. Així, al mas, el treball relacionat amb els animals domèstics i la casa és principalment femení; l'atenció del bestiar es vincula als infants, i l'agricultura i l'explotació del bosc correspon a l'element masculí. També les tasques que requereixen una gran quantitat de mà d'obra es nodreixen de l'ajuda que poden proporcionar els veïns o els parents. Es tracta de treballs no retribuïts però sí compensats per una relació de reciprocitat.

La muntanya i el secà no són sempre sinònim d'espais degradats econòmicament. Cal apuntar per exemple la importància històrica de la ramaderia transhumant, o la industrialització de les comarques de l'Alcoià i el Comtat, encara present. En efecte, a pesar dels condicionants naturals adversos per al desenvolupament per l'agricultura i la ramaderia (altitud, violència dels pendents, climatologia, etc.), és cert que també hi ha avantatges que no estan presents en altres zones, com l'abundància de pastius i l'exuberància energètica en forma de disponibilitat de cursos d'aigua, fusta, minerals o carbó vegetal. Precisament la presència de l'aigua va ser un factor crucial per a la indústria de la muntanya alacantina, convertida en motor fabril del territori valencià, encara que també trobem interessants exemples a Vilafranca, Morella o Ènguera. El secà, per la seua banda, ha esdevingut en l'àrea productora per excel·lència dels cultius de la triada mediterrània: el blat, l'olivera i la vinya, i un dels seus productes, el vi, s'ha convertit en una de les activitats de major vocació exportadora de les nostres terres.

CONVIURE

Gent de muntanya, qui la perd la guanya

L'antropòleg Radcliffe-Brown ens va mostrar que les cerimònies són el vincle que manté unida la multitud i, si desapareix el vincle, la multitud cau en la confusió. Per a viure junts, és a dir, per a conviure, les comunitats, els grups i les societats generen ritus i cerimònies que agermanen els individus i els fan sentir-se part d'una totalitat, accentuant així el sentit de grup. Nàixer, casar-se i morir són fets que generen ritus de pas importants per als individus i cadascun d'ells porta les seues cerimònies associades. La missa de purificació per a les dones que havien donat a llum; el ball per al jovent de les poblacions o la dansa del vetllatori a la mort d'un albat en són algunes de les més significatives.

Com en moltes altres societats, a la societat tradicional valenciana del secà i la muntanya, la separació de sexes és fortament assenyalada: a l'església, a l'escola, al bar, a la plaça o al safareig homes i dones s'agrupaven de manera segregada, creant unes fronteres que no podien ser traspassades sense conseqüències. Donades aquestes actituds i aquests espais exclusius i excloents, el ball, cerimònia cabdal en aquests indrets, s'erigia com l'encontre formal entre sexes i socialment aprovat. El ball era així l'avantsala del casament perquè, malgrat que no tot era casar-se, el matrimoni ha estat molt rellevant en aquesta societat. Tanmateix, hi assistien homes que per diverses raons mai no es casarien (vinculació a la terra, estratègies matrimonials, èxode femení, desprestigi de la figura del llaurador...); són els fadrins, que tot i no aparèixer habitualment, han estat part essencial d'aquests grups socials. També acudien al ball les dones que havien emigrat a «posar-se en amo» a les ciutats. Boniques i modernes i adoptant els signes externs de la vida urbana, sovint ja eren inaccessible per als fadrins del poble.

Tot plegat, fadrins, dones que marxaven a servir en famílies benestants, o nàixer i morir a casa, han estat massa vegades fenòmens invisibilitzats, expressions d'un món en transició que a hores d'ara ja s'ha esvaït. Conèixer-los resulta cabdal per tal de transformar aquests sabers dels nostres avantpassats en experiència, a fi de conviure en aquesta, la nostra societat, filla d'aquella i mare de la que vindrà.

